Evoluţia tiparului românesc în Ţările Române în secolul al XVI-lea

GEORGETA CHIRILĂ
Universitatea „Petru Maior"
Târgu-Mureş

Fără îndoială invenţia lui Guttenberg a avut consecinţe imense asupra evoluţiei culturii europene. Rapiditatea răspândirii invenţiei, precum şi numărul mare al lucrărilor tipărite ne demonstrează acest lucru.

Deşi tema prezentei lucrări este aceea a evoluţiei tiparului românesc, aceasta nu poate fi abordată izolat, fără a ţine cont de cadrul european general în care apare şi se dezvoltă arta tipografică, şi odată cu ea, meseria de tipograf. Referitor la apariţia tiparului lui Guttenberg, Albert Labarre infirma teoria potrivit căreia dezvoltarea culturii şi cererea crescândă de carte au fost acelea care au făcut inevitabilă inventarea tiparului. Autorul considera în schimb că, în cazul în care am privi lucrurile din această perspectivă, tiparul ar fi trebuit să apară în perioada dezvoltării universităţilor şi în ţara cea mai avansată din punct de vedere intelectual, Italia. Ori tiparul s-a născut într-un oraş de pe Rin cu numai 3000 de locuitori care nu era deloc un centru intelectual. Fără a minimaliza însă importanţa evoluţiei culturale şi a nevoii de carte, totuşi, autorul mai sus menţionat sublinia faptul că, descoperirea tiparului izvorăşte şi dintr-o stare avansată a unei tehnici, aceea a metalului[1].

Totuşi, în cele din urmă, nevoia de carte a fost aceea care a impulsionat răspândirea tiparului. Datele dovedesc din nou acest lucru căci, la moartea lui Guttenberg, în 1468, tiparul era deja instalat în mai multe oraşe precum Strassbourg, Rouen, Köln, Roma, Augsbourg. Astfel, s-a ajuns ca la sfârşitul secolului al XV-lea mai mult de 200 de oraşe europene să aibă ateliere tipografice. Existau 10 ateliere înainte de 1470, 100 între 1470-1479, 90 între anii 1480-1489 şi 40 între anii 1490-1500. Tot în secolul al XV-lea tiparul s-a răspândit şi în Europa Centrală, în 1476 în Boemia, în 1473 în Polonia şi Ungaria, în 1494 în Croaţia şi în 1495 în Muntenegru.

Această răspândire rapidă a tehnicii tipografice avea curând să cuprindă şi spaţiul românesc intra- şi extracarpatic.

[1] A. Labarre, ***Istoria cărţii***, Institutul European, 2001, p. 60.

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

Dar, înainte de a urmări evoluţia tiparului românesc, se impune şi o scurtă incursiune în istoriografia română. Dată fiind importanţa temei pentru cultura română, e lesne de înţeles de ce ea a fost abordată de numeroşi istorici români, astfel încât astăzi putem afirma că avem o întreagă istoriografie a problemei apariţiei şi dezvoltării tiparului românesc. Primele cercetări datează încă din secolul al XIX-lea cum este şi lucrarea lui Vasile Popp, ***Disertaţie despre tipografiile româneşti din Transilvania***, apărută în anul 1838. De atunci, numărul lucrărilor consacrate acestei teme a crescut considerabil. Un punct de reper a fost însă apariţia în 1903 a ***Bibliografiei româneşti vechi*** consacrată tocmai vechilor tipărituri româneşti. Per ansamblu însă, tema a stat în atenţia multor istorici români precum B.P. Hasdeu, N. Hodoş, N. Iorga, P.P. Panaitescu şi, mai aproape de zilele noastre D. Simonescu, Gh. Buluţă, T. Verdinaş, Demény Lajos şi Lidia Demény, V. Duţă etc. Toţi istoricii mai sus menţionaţi au făcut ca astăzi problemele, şi mai ales controversele legate de primele tipărituri româneşti, să fie într-o bună măsură lămurite.

Revenind însă la problema enunţată în titlu, se impune o analiză succintă şi a contextului intern în care au apărut aceste prime tipărituri româneşti. Fără îndoială că ele trebuie să fi corespuns unei dezvoltări în plan economic, social, politic şi cultural, mai ales dacă ţinem seama de faptul că tipografia a pătruns destul de timpuriu în ţara noastră, la numai 53 de ani de la apariţia primei cărţi tipărite, la 25 de ani de la tipărirea primei cărţi slavoneşti şi la 17 ani de la imprimarea primelor cărţi cu alfabet chirilic[2]. Poate tocmai de aceea putem afirma că apariţia primelor tipărituri româneşti constituie o parte integrantă a unui fenomen european, o reflectare a acestuia pe plan local şi nicidecum o apariţie izolată, întâmplătoare, ruptă de dezvoltarea culturală generală a ţării şi de cultura europeană.[3] Totuşi, se impune a sublinia şi faptul că introducerea tiparului în Ţara Românească s-a făcut din iniţiativa domnească a lui Radu cel Mare (1495-1508) mai exact, căci, potrivit afirmaţiilor lui T. Nedelcea „*înfiinţarea tipografiei în Ţara Românească se înscria în programul cultural al domnitorului de a înzestra bisericile cu cărţi ieşite printr-o oficină domnească*”[4].

Apariţia primei tipărituri la 1508 avându-l ca editor pe ieromonahul Macarie situează tiparniţa chirilică macariană din Ţara Românească pe locul al III-lea în Europa, în sensul că este cea de a treia oficină chirilică europeană, înaintea celor de la Praga (1517) şi Vilno (1525).

---

[2] T. Nedelcea, ***Civilizaţia cărţii***, Scrisul Românesc, 1996, p. 45.

[3] Demény L., Lidia Demény, ***Carte, Tipar şi Societate la Români în sec. al XVI-lea***, Bucureşti, Kriterion, 1986, p. 34.

[4] T. Nedelcea, ***op. cit***., p. 46.

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

Tipărirea de către Macarie a ***Liturghierului*** (1508) a fost urmată de tipărirea a încă două cărţi: ***Octoihul*** în anul 1510 şi respectiv ***Evangheliarul*** în 1512, ambele în limba slavonă. Toate cărţile lui Macarie sunt lucrate cu o artă tipografică remarcabilă, de lux, după cum observau în lucrarea ***Pagini din istoria cărţii româneşti*** şi istoricii D. Simonescu şi Gh. Buluţă. Este vorba de editarea lor cu litere mari, în două culori – negru şi roşu – tăiate cu precizie şi fineţe, cu rânduri drepte, cu distanţe egale între ele, cu frontispicii mari de o treime din pagină, realizate din linii şi cercuri întretăiate simetric şi armonios, având în mijlocul desenului stema Ţării Româneşti[5].

După cum am mai afirmat deja, iniţiativa tipăririi acestor cărţi a aparţinut domnitorilor Ţării Româneşti. Faptul reiese foarte clar şi din cuprinsul tipăriturilor. Spre exemplu, în epilogul ***Liturghierului***, Macarie nota următoarele: *„s-a început această sfântă carte, numită Liturghie după porunca domnitorului Io Radu Voievod, să-i fie vecinică pomenire, şi s-a săvârşit această carte din porunca... prealuminatului domnitor Io Mihnea Voievod...”*[6]. La fel şi în cazul ***Octoihului,*** tot din epilog aflăm faptul că acesta a fost tipărit *„din porunca lui Io Vlad Voevod şi stăpânitor a întregei Ţeri a Ungro-Vlahiei*”[7]. Aceeaşi informaţie deţinem şi în cazul ***Evangheliarului*** din 1512, acesta fiind cunoscut şi sub numele de ***Evangheliarul lui Neagoe Vodă***[8].

Dar, dacă avem informaţii despre numărul exemplarelor, despre arta tipografică folosită în editarea celor trei cărţi, controversele nu lipsesc. Dimpotrivă, ele au umplut multe pagini în istoriografia românească. Aceste controverse pot fi reduse la două probleme principale şi anume, aceea legată de originea tiparniţei de la Târgovişte, precum şi aceea a locului de tipărire a cărţilor macariene.

În acest sens, de remarcat este meritul cercetătorilor Demény Lajos şi Demény Lidia care au încercat să răspundă şi, în fapt, să clarifice aceste probleme legate de tiparniţa lui Macarie. Date fiind rezultatele notabile ale celor doi cercetători, ne permitem să subscriem şi noi concluziilor acestora. Astfel, legat de prima problemă, menţionăm că au existat voci care au afirmat că tiparniţa macariană ar fi fost adusă de la Cetinje, din Muntenegru, unde editor era tot un ieromonah Macarie. Susţinătorii acestei teorii considerau că după ce în anul 1496 tiparniţa de la Cetinje şi-a încheiat activitatea, Macarie ar fi venit în

---

[5] D. Simonescu, Gh. Buluţă, ***Pagini din istoria cărţii româneşti***, Bucureşti, Editura I. Creangă, 1981, p. 29.

[6] ***Bibliografia Românească Veche***, Bucureşti, 1903, vol. I, p. 2.

[7] ***Ibidem***, p. 3.

[8] ***Ibidem***, p. 3.

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

Ţara Românească, aducând odată cu el şi tiparniţa. Această teorie trebuie însă abandonată, dat fiind faptul că o analiză comparată a tipăriturilor de la Cetinje şi Târgovişte a dus la concluzia că nu exista, şi nici nu poate exista, o identitate între cele două caractere de tipar, cel de la Cetinje fiind mai perfecţionat şi mai mărunt decât tiparul macarian din Ţara Românească. În plus, nu există nici suficiente temeiuri pentru identificarea lui Macarie din Cetinje cu Macarie din Ţara Românească[9]. La această ultimă opinie subscrie şi istoricul V. Duţă.

Legat de cea de-a doua controversă, V. Molin a susţinut că cele trei lucrări ale lui Macarie ar fi fost tipărite la Veneţia din comanda domnilor Ţării Româneşti. La o analiză atentă a faptelor, nici această teorie nu rezistă, deoarece, dacă aceste tipărituri ar fi fost executate în aceeaşi tiparniţă veneţiană şi Macarie nu ar fi fost decât un mijlocitor între editor, pe de o parte, şi George Cernoievici al Muntenegrului şi domnitorii Ţării Româneşti, pe de altă parte, atunci tiparul ar fi trebuit să fie acelaşi[10]. Referitor însă la influenţa veneţiană, nu trebuie să excludem posibilitatea ca Macarie să fi învăţat meşteşugul tiparului la Veneţia.

În lumina acestor fapte, şi subscriind opiniilor lui B.P. Hasdeu, N. Hodoş, N. Iorga, P.P. Panaitescu, putem afirma că tiparul macarian din Ţara Românească este un produs local intern. Mai mult, o studiere mai atentă a tipăriturilor lui Macarie în lumina grafiei şi ornamentării cărţii manuscrise din perioada lui Ştefan cel Mare, demonstrează clar că originea tiparului cu caracteristici poligrafice proprii trebuie căutată în executarea literelor şi a întregii ornamentaţii după modelul cărţilor manuscrise moldoveneşti.

Lăsând însă la o parte aceste controverse, un fapt rămâne esenţial şi anume că la începutul secolului al XVI-lea în Ţara Românească apar primele tipărituri cu litere slavone. La fel de importantă este şi influenţa pe care tipăriturile lui Macarie au avut-o nu numai în spaţiul românesc, ci şi în sud-estul european. În toată această zonă, cu excepţia ***Tetraevanghelului*** tipărit de ieromonahul Lavrentie la Bucureşti, şi în tot cursul secolului al XVI-lea nu s-a editat ***Tetraevanghel*** slavon în care să nu se vadă influenţa lui Macarie (Gorazde, Rujan, Belgrad).

Din păcate, vicisitudinile politice au făcut ca, după 1512, tipografia de la Târgovişte să îşi înceteze activitatea.

Dar activitatea tipografică în spaţiul românesc nu încetează. După începutul făcut la Târgovişte, tiparul românesc se stabileşte în Transilvania. Aici, în 1544, Filip Moldoveanul, „*scriitoriul*" în limba română al oraşului Sibiu, editează ***Catehismul românesc*** *(*1544), prima lucrare în limba română

[9] L Demény, Lidia Demény, ***op. cit.***, p. 41.

[10] ***Ibidem***, p. 42.

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

cunoscută astăzi. La doi ani după editarea acestui catehism, Filip Moldoveanul va edita un ***Tetraevanghel*** slavon (1546), iar între anii 1551-1553 o altă lucrare va ieşi de sub teascurile tiparniţei sibiene, şi anume ***Evangheliarul slavo-roman***. Astfel, avem de-a face cu primele tipărituri româneşti şi, totodată, cu primul tipograf în limba română care nu mai poate fi considerat ca şi până nu demult Coresi, ci Filip Moldoveanul. El va tipări cele trei lucrări ale sale în atelierul tipografic al lui Lucas Trapoldner din Sibiu, care avea deci şi o secţie românească.

Ca desenator şi turnător de litere, Filip Moldoveanul a realizat un alfabet chirilic simplu, practic. Tot el a realizat şi gravurile, precum este aceea înfăţişându-l pe Hristos, sau aceea a celor patru evanghelişti. Măiestria cu care au fost realizate aceste gravuri ne demonstrează faptul că Filip Moldoveanul a fost un desenator talentat, precum şi un gravor iscusit, ilustraţiile lui fiind net superioare multor ilustraţii europene ale vremii. De asemenea, se pare că editorul sibian a folosit ***Evangheliarul*** lui Macarie drept model, deşi nu a dispus de clişeele acestuia.

Din păcate însă, dintre tipăriturile lui Filip Moldoveanul nu ne sunt temeinic cunoscute decât exemplarele ***Tetraevanghelului slavon*** şi ***Evangheliarul slavo-român***. Primul ne este astăzi cunoscut în două exemplare păstrate în Rusia, în timp ce al doilea ni s-a păstrat doar sub forma unui fragment de 117 file, aflat în fondul de carte rară al Bibliotecii Publice din Leningrad.

Apariţia acestor prime tipărituri în limba română tocmai în Transilvania nu ne permite să trecem cu vederea peste un fapt esenţial, şi anume care este, sau dacă a existat o legătură între aceste lucrări şi Reforma religioasă care cuprinsese deja Transilvania. În acest sens, reluăm concluziile lui Demény Lajos şi Lidia Demény care afirmau că „*spiritul reformei*" s-a resimţit nu numai în imprimarea ***Catehismului luteran*** în limba română, ci şi în tipărirea celor patru ***Evanghelii*** de către Filip Moldoveanul. În susţinerea acestei teze vine şi lipsa, din această ultimă lucrare menţionată, a pasajului din prefaţa la ***Evanghelia după Ioan*** unde se vorbeşte despre necesitatea luptei împotriva ereziilor. Cei doi autori consideră, şi nu fără temei, că omisiunea nu s-a făcut fără intenţie, deoarece într-un mediu considerat de Biserica ortodoxă drept eretic, nu putea apărea un text care chema la luptă tocmai împotriva ereziei.

Mult mai puternic s-a resimţit influenţa Reformei luterane în tipărirea ***Evangheliarului slavo-român***. Nu încape nici o îndoială că însăşi tipărirea textului românesc se datora unei iniţiative reformatoare, mai ales datorită faptului că aici se poate observa un atac direct la adresa ierarhiei bisericii ortodoxe răsăritene. Este vorba despre pasajul din ***Evanghelia după Matei,*** mai exact episodul condamnării lui Christos de către Caiafa, în care funcţia

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

acestuia din urmă a fost redată prin cuvântul **mitropolit,** iar în jurul lui sunt episcopii. Prin urmare, mitropolitul l-a condamnat pe Christos la moarte, conform traducerii textului românesc în ***Evangheliarul slavo-român***. Observăm deci un atac direct la adresa ierarhiei bisericii ortodoxe răsăritene, ceea ce nu putea apărea decât într-un mediu luteran sau calvin. În plus, deşi textul a fost tradus după cel slav, el a fost revizuit înainte de tipărire după textul german al lui Martin Luther.

Existau deci suficiente temeiuri pentru a demonstra că primele texte tipărite în limba română au apărut sub impulsul Reformei luterane, ai cărei adepţi încercau să atragă populaţia ortodoxă românească la noua lor credinţă[11]. Încercarea lor va continua la Braşov, când, cu ajutorul diaconului Coresi, la 1560-1561 vor pune să se tipărească din nou ***Catehismul*** şi ***Tetraevanghelul*** în limba română.

Expunerea cronologică a evoluţiei tiparului românesc ne impune deci să facem precizarea că tiparniţa chirilică de la Sibiu apare după aceea a lui Macarie din Ţara Românească. Aici, la Sibiu, tipografia funcţiona încă din 1528, fiind prima tipografie din Transilvania în care s-au tipărit la început cărţi cu caractere latine, şi deci, tot aici a aparut şi prima tiparniţă chirilică din Transilvania, în care Filip Moldoveanul, alias Philippus pictor sau Maler, a tipărit primele texte în limba română. În plus, tiparniţa sibiană a funcţionat în acelaşi timp cu tiparniţa lui Dimitrie Liubavici de la Târgovişte.

Ca atare, revenim cu expunerea în Ţara Românească unde, începând cu anul 1544, activitatea tipografică inaugurată la 1508 de Macarie este reluată de către Dimitrie Liubavici şi Moise. Activitatea acestor doi tipografi s-a concretizat în tipărirea a cinci cărţi între anii 1545-1551. Aceste lucrări sunt ***Molitvenicul, Apostolul***, în două ediţii, dintre care una pentru Moldova; un ***Minei*** şi un ***Evangheliar*** comandat de Iliaş Rareş pentru Moldova. Dimitrie Liubavici, nepotul marelui tipograf Bojidar Vukovici, îşi desfăşurase activitatea în tipografia din Gorazde. De aici, prin anul 1544 şi chemat probabil de către domnitorul Pătraşcu cel Bun, Liubavici a venit la Târgovişte, aducându-şi de la Gorazde atât colaboratorul, pe Moise, cât şi matriţele cu care va fi turnat literele. Materialul său tipografic este deci nou şi deosebit de cel întrebuinţat de Macarie. Litera este mai mică şi mai strânsă, cele câteva iniţiale ornamentate sunt de tip veneţian. La imprimare s-au folosit două culori, negru şi roşu, zaţul este îngrijit cules, cu rânduri egale, lucrătorii dovedind o bună stăpânire a meşteşugului, iar prin conţinutul lor completează cu lucrări noi colecţia lucrărilor necesare bisericii ortodoxe româneşti. Per ansamblu însă, importanţa tipăriturilor lui Liubavici este depăşită doar de legăturile pe care le stabileşte

[11] Demény L, Lidia Demény, ***op. cit***., p. 62.

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

între Ţara Românească şi spaţiul european prin aducerea în Ţara Românească a tiparniţei de la Gorazde, dar o tiparniţă chirilică comandata la Veneţia la sfârşitul secolului al XV-lea şi care a ajuns astfel, prin Gorazde, în Ţara Românească.

Liubavici are însă şi un alt merit ce nu poate fi contestat şi anume, acela de a fi format ucenici, viitori meşteri tipografi precum Oprea şi Petru, care, la rândul lor, vor avea ucenici, conferind astfel continuitate meseriei de tipograf. Dintre cei mai de seamă ucenici ai lui Oprea, cel care se va remarca printr-o activitate tipografică vastă, va fi tocmai diaconul Coresi.

Provenit dintr-o familie căreia tradiţia cărturărească nu îi era străină, Coresi şi-a început deci cariera de tipograf sub îndrumarea lui Oprea alături de care va tipări la Târgovişte, în 1558, o carte în limba slavonă: ***Triod-Penticostarul***. Activitatea lui se lansează cu adevărat abia după ce se stabileşte la Braşov. Odată ajuns în localitatea transilvăneană, Coresi se va transforma într-un tipograf complex, care nu numai că ştia să stilizeze şi să corecteze manuscrisele, dar a ştiut şi să creeze un nou tip de litere care vor fi de fapt caracteristice tiparului coresian. Totodată, Coresi nu a rămas izolat, activitatea lui editorială s-a integrat în peisajul cultural braşovean, al şcolii cărturăreşti a preoţilor de pe lângă Biserica Sfântul Nicolae din Şchei, dar şi în cel comercial, materializat în raporturile cu saşii (I. Fuchs, J. Benkner)[12].

La o privire de ansamblu asupra activităţii editoriale a diaconului Coresi s-a putut observa faptul că acesta a editat, între anii 1558-1581, trei tipuri de cărţi. Este vorba de 23 de cărţi în limba slavonă: ***Triod-Penticostarul***, Târgovişte, 1558; ***Evanghelia***, Braşov, 1562; ***Sbornic***, Braşov, 1569; ***Octoih***, Braşov, 1574. Pe lângă aceste cărţi în limba slavonă, Coresi a mai editat şi un număr de nouă cărţi în limba română: ***Evanghelie***, Braşov, 1560; ***Apostol***, Braşov, 1565-1566; ***Pravila***, Braşov, 1570; ***Catehism***, Braşov; ***Cazania***, în două ediţii, 1567-1568 şi 1581. Tot sub semnătura lui Coresi au mai apărut şi alte trei cărţi bilingve, slavo-româneşti, cum este ***Psaltirea slavo-română***, editată tot la Braşov în anul 1577.

Cărţile editate de Coresi au câteva caracteristici notabile: textul este imprimat în roşu şi negru, iniţialele imită pe cele din lucrările lui Macarie şi Liubavici, ca de altfel şi frontispiciile care sunt tipic macariene. Formatul lucrărilor este masiv, lipseşte pagina de titlu şi numerotarea paginilor. Remarcabilă este mai ales arta cu care sunt realizate xilogravurile, iniţialele ornate etc.

Dar, pe lângă reala valoare culturală şi artistică a tipăriturilor coresiene foarte importante sunt şi epilogurile unora dintre aceste tipărituri care ne oferă

[12] D. Simonescu, Gh. Buluţă, ***op. cit***., p. 39.

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

un indiciu referitor la raţiunile, la motivaţiile care l-au determinat pe Coresi să editeze un număr atât de mare de lucrări. Spre exemplu, în epilogul ***Evangheliarului românesc*** din 1561, Coresi justifica editarea acestei lucrări notând în epilog următoarele: „*amu scrisu aceste sfente cărţi de învăţătura, să fie popilor rumâneşti să înţeleagă, să înveţe Rumânii cine-su creştini, ..., <căci> mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înţelesu decâtu 10 mie de cuvinte neînţelese în limbî străină*"[13]. Coresi era deci conştient de necesitatea editării lucrărilor în limba poporului, menite să educe atât clerul românesc cât şi, prin intermediul acestuia, populaţia românească. Totodată, editarea cărţilor în limba română i-a fost „impusă" de lipsa cărţilor destinate românilor, fapt ce reiese foarte clar şi din epilogul ***Psaltirii slavo-românesti***: „*eu Coresi decă văzui că mai toate limbile au cuvântulu lu Dumnezeu în limba, numai noi Rumânii n'avam... ca întru beserecă mai vârtos cinci cuvinte cu înţelesulu mieu să grăescu, ca şi alalţi să învaţu, de câtu întunerecu de cuvinte neînţelese într'alte limbi*"[14].

Îndemnat deci de raţiuni foarte pragmatice, Coresi a dat culturii române o serie de lucrări - bisericeşti – în limbile slavă şi română, a căror importanţă este sporită tocmai de numărul exemplarelor coresiene care s-au răspândit în întreg spaţiul românesc din interiorul, precum şi din afara arcului carpatic.

Izvorâte în bună măsură din propria iniţiativă, lucrările tipărite în limba română, dar şi cele bilingve trebuie corelate cu Reforma religioasă din Transilvania, cu ideile promovate de susţinătorii acesteia. Într-adevăr, influenţa Reformei s-a făcut simţită şi în unele dintre tipăriturile lui Coresi. Acesta este cazul ***Cărţii cu învăţătură***, precum şi al ***Molitvenicului*** tipărit în anul 1567. Prima pare-se a fost chiar refuzată de lumea românească, poate tocmai datorită acestei filiaţii, iar cea de-a doua vădeşte şi ea influenţa ideilor reformei, fiind o carte de cântece bisericeşti cu psalmi acceptaţi în doctrina calvină.

Per ansamblu însă, apărute sau nu sub impulsul ideilor reformatoare, importanţa tipăriturilor lui Coresi nu poate fi negată, ele fiind cele prin intermediul cărora Coresi a „*statornicit în ţările române tiparul în limba română*"[15].

Dată fiind poate tocmai valoarea acestor tipărituri, ele nu au lipsit istoriografia română de controverse. Cea mai importantă şi în care au fost antrenaţi istorici precum I. Bianu, N. Iorga, N. Hodoş etc, este aceea a locului de proveniență al tiparniţei lui Coresi. Interogaţia care persistă în legătură cu

---

[13] ***Bibliografia Românească Veche***, p. 43.

[14] ***Ibidem***, p. 63.

[15] F. Dudaş, ***Vechi cărţi româneşti călătoare***, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1987, p. 9.

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

această problemă era următoarea: a adus Coresi tiparniţa de la Târgovişte la Braşov? La această întrebare s-a răspuns în mod diferit, dar cel care a notat pentru întâia oară realitatea este N. Iorga, primul care a formulat teza potrivit căreia diaconul Coresi, odată ajuns la Braşov, a creat acolo un tipar, şi nu a adus cu sine tiparniţa de la Târgovişte. În plus, în tiparul lui Coresi, în primii ani după stabilirea la Braşov, nu exista nici un element poligrafic şi grafic din tiparul lui Liubavici[16]. Chiar dimpotrivă, singurele elemente poligrafice comune sunt acelea preluate de tipografia lui Liubavici din Târgovişte tocmai din atelierul tipografic de la Braşov.

Controversele nu pot însă nega realitatea, şi anume că diaconul Coresi, prin numărul cărţilor tipărite, poate fi plasat alături de editorii şi tipografii din Occident, de nume precum Estienne, Claude Garamond, Cristophe Plantin. Dar, între aceştia şi diaconul Coresi există şi deosebiri legate, în primul rând, de natura şi conţinutul cărţilor tipărite, deoarece tipografii europeni au fost solicitaţi să editeze, alături de cărţi bisericeşti, şi lucrări cu conţinut laic, în timp ce Coresi a fost solicitat de către patronii săi, saşi şi maghiari, de către voievozii români, să tipărească exclusiv cărţi bisericeşti[17]. Nu trebuie însă să omitem faptul că, în timp ce Europa Occidentală nu ducea lipsă de carte de cult, populaţia românească, biserica ortodoxă română aveau „carenţe de carte" şi deci Coresi, prin editarea lucrărilor sale, nu a făcut decât să se adapteze şi, în fapt, să răspundă nevoilor societăţii. În plus, gradul de răspândire al tipăriturilor sale – în nordul Moldovei, Maramureş, Vălenii de Munte, Oltenia – vine tocmai în susţinerea tezei anterior menţionate.

Un ultim merit al lui Coresi mai trebuie notat şi anume acela de a fi format ucenici care i-au continuat opera de imprimare: Călian, Lorinţ, Lavrentie, Şerban etc. Astfel, în Transilvania, activitatea de editare continuă şi se răspândeşte, depăşind cadrul braşovean.

În 1577 Lorinţ, unul dintre ucenicii diaconului Coresi, se stabilea la Alba-Iulia unde înfiinţa o tipografie patronată de episcopul ortodox şi de voievodul Transilvaniei. Potrivit afirmaţiilor lui M. Tomescu, Lorinţ şi-ar fi adus caracterele din atelierul lui Coresi, iar altele au fost împrumutate de la tiparniţa din Sibiu[18]. Activitatea lui, concretizată în editarea ***Evangheliarului slavon***, e cu atât mai importantă cu cât Lorinţ obţine de la „*marele voevod Batar Cristov*" monopolul pe 30 de ani pentru editarea acestei lucrări: „*şi cu puterea*

[16] L. Demény, Lidia Demény, ***op. cit***., p. 90.
[17] D. Simonescu, Gh. Buluţă, ***op. cit***., p. 31.
[18] ***Bibliografia Românească Veche***, p. 73.

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

marelui voevod Batar Cristov în timp de 30 de ani nimenea să nu îndrăsnească a o tipari din nou"[19].

Între centrele de editare translivănene, de menţionat este şi cel de la Sas-Sebeş, unde Coresi a imprimat în 1580 un ***Sbornic*** în limba slavonă.

Dar exista în secolul al XVI-lea un al V-lea centru tipografic unde şi-au desfăşurat activitatea alţi ucenici ai diaconului Coresi. Este vorba despre Orăştie unde Şerban Coresi, fiul diaconului Coresi, a lucrat împreună cu diacul Marien. Rezultatul muncii lor s-a concretizat în imprimarea, în 1582, a ***Paliei*** (***de la Orăştie***), considerată ca fiind cea mai veche traducere în limba română a primelor două cărţi din ***Vechiul Testament***. Lucrarea, deşi tradusă şi tipărită din iniţiativa episcopului român calvin Mihai Tordaş, nu cuprinde, nici în text, nici în predoslovie, nici o idee sau aluzie reformată.

Analiza consacrată tiparului românesc din secolul al XVI-lea nu ar fi completă dacă nu am nota şi apariţia între anii 1571-1575, la Cluj, în tipografia lui Gaspar Heltai, a lucrării ***Carte de cântece***, reprezentând prima scriere imprimată în limba română cu caractere latine şi ortografie maghiară. La fel trebuie subliniată şi continuarea activităţii tipografice la sud de Carpaţi, în cadrul tiparniţei bucureştene. Aici, încă din 1573, în cadrul mănăstirii ce va primi ulterior numele de Plumbuita, ieromonahul Lavrentie şi ucenicul său, Iovan, lucrau la pregătirea matriţelor pentru editarea unei lucrări bisericeşti. Astfel, vor fi editate în limba slavonă un ***Tetraevanghel*** şi o ***Psaltire***, ambele de format mare, cu 25 de rânduri pe pagină.

Cercetarea lucrărilor lui Lavrentie ieromonahul prezintă, potrivit afirmaţiilor lui Demény Lajos, o nouă figură de tipograf şi cărturar, în plus, activitatea lui consacra Bucureştiul ca fiind unul cele zece centre de pe teritoriul românesc unde au funcţionat încă din secolul al XVI-lea tiparniţe.

Analizând per ansamblu evoluţia şi rezultatele tiparului românesc din secolul al XVI-lea nu mai trebuie să subliniem importanţa pe care aceasta a avut-o, mai ales datorită faptului că mulţi istorici au tratat foarte obiectiv acest aspect atât de relevant pentru istoria culturii române. Vom sublinia însă aspectele mai aparte ale acestui subiect.

Primul ar fi, tocmai rapiditatea de receptare a tehnicii de editare a textelor. După cum am mai afirmat, tiparniţa lui Macarie ocupa, din punct de vedere cronologic, locul al treilea în Europa centrală şi sud-estică.

Trebuie subliniată şi marea influenţă pe care tipăriturile lui Macarie, ***Tetraevanghelul*** în mod special, au avut-o în secolul al XVI-lea în zona sud-est europeană.

---

[19] ***Ibidem***.

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

Un al doilea aspect ce trebuie notat ar fi acela al unei altfel de viziuni asupra tiparului românesc şi anume ca promotor al legăturilor culturale dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania. Într-adevăr, legăturile dintre cele trei ţări cuprind nu numai sfera producţiei tipografice, ci şi pe aceea a circulaţiei cărţii. Pentru că, la o evaluare cantitativă a exemplarelor găsite, se poate observa foarte clar care a fost gradul de răspândire a tipăriturilor secolului al XVI-lea. Spre exemplu, ***Liturghierul lui Macarie*** a ajuns şi la Alba-Iulia; un exemplar al ***Evangheliarului*** din 1512 a fost găsit în secuime; un exemplar al ***Catehismului românesc*** editat de Filip Moldoveanul în 1544 a fost solicitat de voievodul Pătraşcu cel Bun, care-l şi obţine în 1556; din ***Tetraevanghelul*** aceluiaşi Filip Moldoveanul, un exemplar a ajuns şi în Moldova; un exemplar al ***Apostolului*** lui Liubavici a fost editat în mod particular pentru Moldova; cărţile lui Coresi s-au răspândit şi ele în toate cele trei ţări româneşti, dintre care ***Evangheliarul slavo-român*** a avut cea mai largă circulaţie.

Asistăm deci la schimburi culturale intense pentru acest secol între Ţara Românească, Transilvania şi Moldova. Ultima dintre acestea, chiar dacă nu a avut pe teritoriul său nici o tiparniţă, a fost un spaţiu propice pentru răspândirea cărţilor din celelalte două ţări româneşti.

Putem vorbi însă şi de interferenţe maghiaro-româno-săseşti. Aspectul a fost foarte bine surprins de către Lajos şi Lidia Demény. Cei doi autori menţionau faptul că tiparul, în contextul Reformei, a cunoscut în Transilvania secolului al XVI-lea o dezvoltare impetuoasă, a constituit factorul cel mai important de afirmare a limbilor materne la toate cele trei comunităţi[20]. Iar traducerea textelor bisericeşti imprimate în acest secol este domeniul în care putem identifica aceste interferenţe maghiaro-româno-săseşti. Aceiaşi autori mai sus amintiţi au identificat unsprezece texte româneşti în care aceste interferenţe sunt evidente: ***Catehismele*** lui Filip Moldoveanul şi Coresi; ***Tetraevanghelele*** aceloraşi doi tipografi etc. Dintre acestea, şapte cărţi au fost traduse în română fie după texte ungureşti sau germane, fie că la traducerea lor după originale slavone s-au folosit şi texte ungureşti şi germane[21].

Incursiunea în evoluţia tiparului românesc în secolul al XVI-lea îmbracă, deci, aspecte mult mai complexe decât s-ar părea la prima vedere. Valoarea tipăriturilor româneşti şi slavone rezidă în însăşi apariţia lor, dar şi în consecinţele apariţiei lor. Este vorba, după cum am subliniat deja, de rolul pe care tipăriturile le-au avut în accentuarea legăturilor dintre cele trei ţări româneşti, ca factor unificator de cultură. Importanţa lor constă şi în îmbunătăţirea calitativă a serviciului religios, a cunoştinţelor preoţimii

[20] L Demény, Lidia Demény, ***op. cit***., p. 149.

[21] ***Ibidem***.

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

româneşti. Din această ultimă perspectivă, rămâne însă un singur fapt asupra căruia merită insistat, şi anume al accesului pe care populaţia română, oamenii de rând l-au avut la aceste tipărituri. Apărute în urma unor comenzi şi destinate preoţimii, nu poate fi vorba decât de un contact limitat şi destul de circumscris ca arie geografică, dat fiind gradul ridicat de analfabetism, dar şi preţul destul de ridicat al tipăriturilor şi, de ce nu, al „puterii de cumpărare".

Analizând lucrurile dintr-o perspectivă europeană, notăm faptul că apariţia relativ timpurie a tiparului în spaţiul românesc nu a putut anula decalajul care îl despărţea de Europa Occidentală. Motivul e lesne de înţeles, deoarece în timp ce în Occident tipăriturile editate au acoperit domenii mult mai vaste: religios, juridic, beletristic etc, tipăriturile româneşti acoperă doar sfera religiosului. În plus, majoritatea cărţilor chirilice la români au apărut din iniţiativă domnească, au fost patronate de domnii Ţării Româneşti, Moldovei şi principii Transilvaniei, de către autorităţile orăşenesti sau cu sprijinul episcopilor calvini ai românilor ardeleni sau cel al unor nobili maghiari. Tocmai de aceea, numărul acelor tipărituri care au apărut din propria iniţiativă a tipografilor este mai redus.

Fără a exagera deci importanţa tipăriturilor româneşti, şi totodată fără a minimaliza importanţa lor, reţinem atenţiei valoarea reală a acestor tipărituri, impulsul pe care l-au dat culturii scrise româneşti şi raporturilor dintre ţări, precum şi ecourile pe care acestea – în mod special cele macariene – le-au avut dincolo de graniţele ţării de apariţie.

The Evolution of Printing in Valahia, Transylvania and Moldavia During the 16th Century

Abstract

Romanian historiography concerning this theme has now become very rich, due to a large number of historians who analysed this issue.

Thus, the present study tries to be an epitome of their outcomes. But it is also an effort to integrate the evolution of the Romanian printing activities in the more general European phenomenon. The basic reasons for dwelling on the theme in such a manner is very obvious if we consider the fact that the Romanian printing developed – in comparison to the European one – relatively fast: only 53 years after the first edited book; at 25 years after the printing of the first Slavonic book and only 17 years after the printing of the first book in Cyrillic alphabet.

Considering this, we analysed the activity of the Romanian editors who worked during the 16th century. We started with Macarie, who worked in Târgovişte; then Filip Moldoveanul, considered to be the first editor who

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)

printed books in Romanian; then Dimitrie Liubavici; Coresi and his apprentices and finally Lavrentie, who edited his books in Bucureşti (Plumbuita Monastery).

Taking into account all their achievements, these are some of the present study' s conclusions: 1) the printing of the first Romanian book is part of the European phenomenon, a local reflection of it and neither an isolated nor an alleatory evolution; 2) the beginnings are localised in Valahia, more precisely in Târgovişte, where Macarie printed in only 4 years (1508-1512) 3 religious books; 3) the first Romanian book was printed in Transylvania: it was Filip Moldoveanul' s ***Catehismul românesc***. His example was followed by Coresi and his apprentices; 4) during the 16th century a large number of books were edited both in Valahia and Transylvania; the printing activities can, and must be seen, as promotors of the cultural relations between Valahia, Transylvania and Moldavia. The latter, despite the fact that there were no editors and no book was printed there during the 16th century, proved to be a very responsive space for the books edited in Valahia and Transylvania; 6) all the books printed during the 16th century were religious ones, thus we could say that the public target were the Romanian orthodox priests; they were, in fact, intermediares between the common people and the „printed" word; we must take into consideration the influence that Religious Reform had upon the Romanian editors and their work.

As a general conclusion of the study, we remarked the great value of the Romanian printing activity, its impact upon the whole Romanian culture.

BDD-A19275 © 2003 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:02:00 UTC)